

Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων, Πεδίο Άρεως, Βόλος, 38334,
<http://www.ldsa.gr> / demolab@uth.gr, +3024210 - 74430/83666

Οι δημογραφικές εξελίξεις στη μεταπολεμική Ελλάδα, μια σύντομη παρουσίαση

Βύρων Κοτζαμάνης*

Ο πληθυσμός της Ελλάδας στην μεταπολεμική περίοδο αυξήθηκε σημαντικά (από 7,6 εκατομ. το 1951 στα 10,7 το 2017) και παράλληλα έχει γεράσει σημαντικά. Στο άρθρο αυτό παρουσιάζονται συνοπτικά οι αλλαγές του μεγέθους και των ηλικιακών δομών του πληθυσμού ως και:

- η εξέλιξη των φυσικών μεταναστευτικών ισοζυγίων
- η εξέλιξη των βασικών δημογραφικών συνιστωσών (γονιμότητας, θνησιμότητας γαμηλιότητας και μετανάστευση
- οι δημογραφικές προοπτικές στον ορίζοντα του 2050

Τα βασικά συμπεράσματα δύνανται να συνοψισθούν ως εξής:

A) Ο συνολικός πληθυσμός

Η αύξηση του πληθυσμού μεταπολεμικά υπήρξε συνεχής, έχοντας όμως διαφορετικά αίτια και πηγές τροφοδότησης. Αρχικά τα μεγάλα κύματα εξόδου προς το εξωτερικό των δεκαετιών 1950 και 1960 υπερεκαλύφθηκαν από τα ιδιαίτερα υψηλά φυσικά ισοζύγια των ίδιων δεκαετιών οδηγώντας στην αύξηση του πληθυσμού. Στη συνέχεια, η συρρίκνωση των φυσικών ισοζυγίων της περιόδου 1980-2000 αναπληρώθηκε από τα θετικά μεταναστευτικά ισοζύγια, με αποτέλεσμα την συνέχιση της αύξησης του πληθυσμού μέχρι και τα τέλη της πρώτης δεκαετίας του 21ου αιώνα. Την τελευταία περίοδο όμως (2011-2016) ο πληθυσμός μας μειώνεται, γεγονός που οφείλεται στο ότι για πρώτη φορά στην μεταπολεμική δημογραφική ιστορία της χώρας, τόσο το φυσικό όσο και το μεταναστευτικό ισοζύγιο είναι αρνητικά.

Ο πληθυσμός της Ελλάδας με το πέρασμα του χρόνου έχασε ταυτόχρονα και την νεανική του δομή και απέκτησε τα χαρακτηριστικά ενός γερασμένου πληθυσμού. Η Ελλάδα δεν αποτελεί φυσικά εξαίρεση στην Ευρωπαϊκή Ένωση, αν και το 2016 το % των 65+ είναι από τα υψηλότερα στην Ευρώπη των 28, ενώ ταυτόχρονα η Ελλάδα έχει και από τους υψηλότερους δείκτες εξάρτησης (αναλογών αριθμός ατόμων ηλικίας 0-14 και 65+ / 100 άτομα ηλικίας 15-64 ετών).

Η εισροή αλλοδαπών κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1990 μέχρι και τις αρχές της τρέχουσας δεκαετίας δεν κατέστησε δυνατή την ανατροπή των τάσεων γήρανσης (την επιβράδυνε απλώς). Με την έναρξη της οικονομικής ύφεσης η οποία δεν καθιστά πλέον την Ελλάδα ελκυστική ως μεταναστευτικό προορισμό, τη στάσιμη και σε χαμηλά επίπεδα γονιμότητα και τη σταθερά υψηλή μέση προσδοκώμενη ζωή στην γέννηση, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι η δημογραφική γήρανση θα συνεχισθεί, χωρίς να υπάρχει κάποια άμεση προοπτική επιβράδυνσής της. Η γήρανση αυτή είναι επομένως μεσοπρόθεσμα μη αναστρέψιμη.

* Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, ΤΜΧΠΠΑ, e-mail: bkotz@prd.uth.gr

Για μια αναλυτική παρουσίαση του ίδιου θέματος, βλ. Β. Κοτζαμάνης, "Οι δημογραφικές εξελίξεις στη μεταπολεμική Ελλάδα: τάσεις, ρήξεις, προοπτικές", Ερευνητικές εργασίες ΕΔΚΑ, 12, 2017 (http://www.demography-lab.prd.uth.gr/WP_12_2017.pdf)

B) Η θνησιμότητα

Η θνησιμότητα, εκφραζόμενη με τις πιθανότητες θανάτου ανά φύλο και ηλικία, μειώθηκε σημαντικά ανάμεσα στο 1951 και το 2015 σε όλες τις ηλικίες. Ωστόσο, η συνολική πτωτική τάση υποκρύπτει διαφοροποιημένους ρυθμούς τόσο ανά φύλο και ηλικία όσο και ανά περίοδο, ενώ την τελευταία δεκαετία η θνησιμότητα δε σημείωσε την αναμενόμενη βελτίωση. Ειδικότερα:

Οι πιθανότητες θανάτου στο πρώτο έτος ζωής και η βρεφική θνησιμότητα, αν και σημειώνουν πτωτική πορεία έως και το 2007, παρουσιάζουν αυξομειώσεις το 2008-2015.

Στις ηλικίες 20- 85 έτη, μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 2000, οι ρυθμοί πτώσης των πιθανοτήτων θανάτου είναι ελαφρώς υψηλότεροι στις γυναίκες συγκρινόμενοι με αυτούς των ανδρών. Οι ρυθμοί πτώσης της θνησιμότητας των ανδρών στις ηλικίες 20-35 ετών όμως μετά τα 2008 επιταχύνονται ελαφρώς.

Μέχρι και το 2015, δεν υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις για άμεσες αρνητικές επιπτώσεις της κρίσης στην ανά ηλικία θνησιμότητα. Αντιθέτως πλήθος μελετών αναδεικνύουν την μείωση του αριθμού των ετών επιβίωσης με καλή υγεία και την αύξηση της νοσηρότητας. Η αύξηση αυτή είναι πιθανόν μεσοπρόθεσμα να οδηγήσει στην αύξηση των πιθανοτήτων θανάτου σε κάποιες ηλικίες ή ακόμη και στην μείωση του προσδόκιμου ζωής.

Γ) Η γονιμότητα

Οι αναπαραγωγικές συμπεριφορές στην Ελλάδα μεταβάλλονται (όπως και στις υπόλοιπες ανεπτυγμένες χώρες) και το μοντέλο της οικογένειας με περιορισμένο αριθμό παιδιών τείνει να κυριαρχήσει. Η συγχρονική γονιμότητα συρρικνώνεται απρόσκοπτα (2,23 παιδιά/γυναίκα το 1980, 1,35 την τελευταία πενταετία) και η μέση ηλικία στην τεκνογονία αυξάνεται συνεχώς τις τελευταίες δεκαετίες (26,1 έτη το 1980/ >31 έτη το 2016). Οι στάσεις και οι αντιλήψεις προοδευτικά αλλάζουν και τα νέα ζευγάρια (οι γυναίκες και οι άνδρες που γεννήθηκαν μετά το 1960) τείνουν να υιοθετήσουν διαφορετικές συμπεριφορές από αυτές των γονιών τους. Οι τάσεις αυτές συμβαδίζουν ασφαλώς και με την συρρίκνωση και την προοδευτική εξαφάνιση των πολύτεκνων οικογενειών, με αποτέλεσμα την ταχεία μείωση στην μεταπολεμική περίοδο των τρίτων, τετάρτων, πέμπτων και άνω γεννήσεων.

Ειδικότερα, ανάλυση της γονιμότητας μας επιτρέπει να διαπιστώσουμε ότι οι γενεές των γεννηθέντων μετά το 1960 γυναικών κάνουν όλο και λιγότερα παιδιά και σε όλο και μεγαλύτερη ηλικία. Ταυτόχρονα, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι η πρόσφατη οικονομική κρίση εκδηλώθηκε σε μια περίοδο που χαρακτηρίζεται από μια τάση συνεχούς αύξησης της ηλικίας των γυναικών στην απόκτηση των παιδιών τους, τάση που έχει ξεκινήσει εδώ και μια τριακονταετία. Η ήδη σχετικά υψηλή ηλικία στην τεκνογονία κατά την εκδήλωση της κρίσης -και η συνεχιζόμενη αύξησή της-, θα επηρεάσουν αναπόφευκτα και την όποια αναπλήρωση των γεννήσεων από τις γενεές που «τέμνουν» την δεκαετία του 2010 στις πλέον αναπαραγωγικές τους ηλικίες (τις γυναίκες δηλ. που γεννήθηκαν μετά το 1975) όταν η κρίση ξεπεραστεί. Αυτό θα έχει προφανώς επιπτώσεις και στην διαγενεακή τους γονιμότητα στον τελικό δηλαδή αριθμό των παιδιών που θα φέρουν στον κόσμο.

Η ανάλυση της γονιμότητας των γενεών μας επιτρέπει ταυτόχρονα να διαπιστώσουμε, ότι, αντίθετα από τις τρέχουσες απόψεις: α) καμιά από τις γενεές που γεννήθηκαν στην Ελλάδα από το 1935 έως και το 1975 (γενεές για τις οποίες μπορούμε με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία να υπολογίσουμε την τελική γονιμότητα) δεν εξασφάλισε την αναπαραγωγή της (δεν αντικαταστάθηκε δηλαδή από μια κόρη) και β) από την γενεά του 1960 και μετά η τελική γονιμότητα συρρικνώνεται με επιταχυνόμενους ρυθμούς.

Η συνεχής τάση μείωσης της γονιμότητας της 1ης τάξης (των πρώτων δηλαδή γεννήσεων) στις νεότερες γενεές αποτυπώνει και **την ανάδυση ενός νέου φαινομένου, αυτού της αύξησης της τελικής ατεκνίας** που πιθανότατα θα οδηγήσει στο μία στις τέσσερις γυναίκες που γεννήθηκαν μετά τα τέλη της δεκαετίας του 70 να μην τεκνοποιήσει. Το γεγονός αυτό μας οδηγεί στην διατύπωση της υπόθεσης ότι η συνεχής αύξηση της μέσης ηλικίας στην τεκνογονία θα συμβάλει πιθανότατα και στην αύξηση του ποσοστού της ατεκνίας καθώς, τμήμα των γυναικών των νεότερων γενεών που αποφασίζει να φέρει στον κόσμο ένα πρώτο παιδί σε μεγαλύτερη ηλικία από ότι οι προγενέστερες γενεές δεν θα μπορέσει, ακόμη και αν το επιθυμεί, να το πράξει, καθώς η βιολογική ικανότητα σύλληψης μειώνεται ταχύτατα μετά τα 35 έτη. Από τις αναλύσεις μας προκύπτει ταυτόχρονα ότι αφενός μεν όλο και μικρότερο ποσοστό γυναικών στις διαδοχικές γενεές φέρνει στον κόσμο περισσότερα από 3 παιδιά, αφετέρου δε ότι από τις γενεές των γυναικών που γεννήθηκαν μετά το 1955 και

τεκνοποίησαν το % αυτών με 2 παιδιά φθίνει (53,2% στην γενεά του 1955, 43,4% στην γενιά του 1975), ενώ αντιθέτως αυτών με ένα παιδί αυξάνεται σταθερά (από 15,6 στο 17,2%).

Δ) Τα μεταναστευτικά ρεύματα

Η Ελλάδα, παραδοσιακή χώρα εξόδου κυρίως από το 1990 και μετά μεταβάλλεται σε χώρα εισόδου, και τα δεδομένα των τελευταίων απογραφών το επιβεβαιώνουν: οι αλλοδαποί ανέρχονται το 1981 σε 180.000 άτομα (εκ των οποίων 76% από τις πλέον ανεπτυγμένες χώρες αποτελώντας λιγότερο από το 2% του συνολικού πληθυσμού) ενώ το 2011, ο πληθυσμός τους ανέρχεται πλέον στις 912.000. Η πρόσφατη κρίση άλλαξε όμως εκ νέου την φορά των ροών και το ισοζύγιο εισόδων και εξόδων γίνεται εκ νέου αρνητικό (-240.000 κατά την ΕΛΣΤΑΤ την εξαετία 2011-2016), καθώς οι μεν εισερχόμενοι εγγίζονται τις 417.000, ενώ οι εξερχόμενοι ανέρχονται σε 656 χιλ. Οι έξοδοι αφορούν κυρίως δύο μεγάλες ομάδες: α) τους εγκατεστημένους τις δυο προηγούμενες δεκαετίες αλλοδαπούς-οικονομικούς μετανάστες που επιστρέφουν στις χώρες τους εξ αιτίας της κρίσης και β) τους νέους (25-34 ετών) ή και λιγότερο νέους Έλληνες (35-50 ετών), με έντονη συμμετοχή στις ομάδες αυτές των αποφοίτων ΤΕΙ και ΑΕΙ ως και των ατόμων με κάποια μεταναστευτική -άμεση η έμμεση- εμπειρία. Οι εισοδοί αντιθέτως αφορούν νέους αλλοδαπούς (οικονομικούς μετανάστες και πρόσφυγες των τελευταίων ετών που δεν μπορούσαν να φύγουν από την Ελλάδα) και δευτερευόντως Έλληνες μεγαλύτερων ηλικιών.

Η πρόσφατη προσφυγική κρίση

Την τελευταία περίοδο (2012-2017) εξαιτίας κυρίως της έκρυθμης κατάστασης σε μια σειρά χωρών γύρω από τη Μεσόγειο και την ενδοχώρα της, οι εισροές αλλοδαπών στην Ελλάδα συνεχίζονται (αν και με σημαντικές διαφοροποιήσεις σε σχέση με τα προ του 2011 έτη) και η εμπάθνηση της πρόσφατης οικονομικής κρίσης -και τα εξαιρετικά υψηλά ποσοστά ανεργίας δεν έχουν ανακόψει τα ρεύματα αυτά. Η μεγάλη πλειοψηφία των παρατύπως εισερχομένων την τελευταία πενταετία προέρχεται από τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες της Ασίας αρχικά, της Αφρικής δε στη συνέχεια, καθώς οι συγκρούσεις κυρίως στην ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής (και, δευτερευόντως σε κάποιες άλλες αφρικανικές, μη μεσογειακές χώρες) δημιούργησαν νέα μαζικά ρεύματα φυγής.

Ταυτόχρονα, οφείλουμε να υπενθυμίσουμε ότι η μεγάλη πλειοψηφία των εισερχομένων μετά το 2011 στην Ελλάδα (πρόσφυγες ή/ και οικονομικοί μετανάστες) δεν έχει στόχο να εγκατασταθεί στην χώρα μας, αλλά να μετακινηθεί σε σύντομο χρονικό διάστημα σε κάποια από τις «ελκτικές» χώρες της Ε.Ε.

Οι ροές μετά το 2011 διαφοροποιούνται όμως και ως προς τις πύλες εισόδου καθώς το σύνολο σχεδόν των αφιχθέντων τα τελευταία έτη εισέρχεται από τα θαλάσσια σύνορα. Την περίοδο 2012-2017 βάσει των διαθέσιμων από εθνικές πηγές στοιχείων εισήλθαν παρανόμως 1,35 εκατομμύρια άτομα (εκ των οποίων τα 2/3 σχεδόν το 2015). Η κατανομή των εισερχομένων τα τελευταία έτη διαφοροποιείται σε σχέση με το παρελθόν. Ειδικότερα την περίοδο 2006-11 οι προερχόμενοι από κάποια Ευρωπαϊκή χώρα (κυρίως την Αλβανία) αποτελούσαν το 50% σχεδόν των παρατύπως εισερχομένων στην Ελλάδα (οικονομικοί μετανάστες στην πλειοψηφία), ενώ μετά το 2011 οι υπήκοοι πέντε χωρών (Συρία, Αφγανιστάν, Ιράκ, Πακιστάν, Ιράν) αποτελούν την πλειοψηφία.

Εάν το σύνολο σχεδόν των αφιχθέντων το 2015 (όπως και τμήμα των παρανόμως εισερχομένων τα αμέσως προηγούμενα έτη) έχει κατορθώσει κυρίως μέσω της βαλκανικής οδού να εγκαταλείψει την Ελλάδα μέχρι και το κλείσιμο των συνόρων, η διαχείριση των μαζικών αυτών ροών που συνεχίζονται -αν και μικρότερη ένταση το 2016 και 2017- θέτει προβλήματα. Η ελληνική δημόσια διοίκηση δεν είχε εμπειρία, ο συντονισμός ήταν ανεπαρκής και οι διαθέσιμοι πόροι -όπως και η έξωθεν βοήθεια- ήταν και είναι περιορισμένες. Η κατάσταση επιδεινώθηκε σημαντικά μετά το κλείσιμο των συνόρων και την αδυναμία πλέον εξόδου από την Ελλάδα 55.000 περίπου παρατύπως εισελθόντων.

Ε) Ο πληθυσμός στον ορίζοντα του 2050

Η μείωσή του μόνιμου πληθυσμού την επόμενη τριακονταετία αναμένεται να είναι - ανεξαρτήτως σεναρίων- συνεχής, αν και με διαφοροποιημένους ανά σενάριο/ περίοδο ρυθμούς πτώσης. Τα έξι σενάρια προβολών που δημιουργήσαμε στο πλαίσιο μελέτης που μας ανατέθηκε από την ΔιανεΟσι (βλ. <http://www.demography-lab.prd.uth.gr/reports-gr.asp>) οδηγούν προφανώς σε σαφώς διαφοροποιημένα αποτελέσματα, τόσο όσον αφορά το πλήθος του μελλοντικού μόνιμου πληθυσμού, όσο και την κατανομή του ανά φύλο και ηλικία.

Ειδικότερα, τα σενάρια αυτά δίδουν συνολικούς πληθυσμούς:

- Στο τέλος της επόμενης εικοσαετίας (2035) 10,4 έως 9,5 εκατ. έναντι 10,9 εκατ. το 2015, ήτοι μειώσεις από 0,45 έως και 1,4 εκατ. σε απόλυτες τιμές (4,1 -12, 4% σε σχέση με το 2015)
- Στο τέλος της προβολικής περιόδου (2050) πληθυσμούς που κυμαίνονται από 10,0 έως 8,3 εκατ. έναντι 10,9 εκατομ. το 2015, ήτοι μειώσεις σε απόλυτες τιμές από 0,8 έως και 2,5 εκατ. (7,3 έως 23,4 % σε σχέση πάντα με το 2015).

Εκτός όμως από τις διαφορές αυτές σε απόλυτα μεγέθη ανά σενάριο, σημαντικές αλλαγές αναμένονται και στην κατανομή ανά ηλικία. Έτσι, η μέση ηλικία από 43,45 έτη το 2015 αναμένεται να αυξηθεί το 2050 - αναλόγως των σεναρίων- από 3,7 έως και 5,5 έτη, η δε διάμεση, από 43,95 έτη το 2015 κατά 3,7 έως και 5,7 έτη (και αντίστοιχα, ανάμεσα στο 2015 και το 2035 η μεν μέση ηλικία κατά 4,5 έως 3,6 έτη, η δε διάμεση κατά 5,5 έως και 7,1 έτη).

Οι διαφορές αυτές ανά σενάριο προκύπτουν προφανώς από τις διαφορές που καταγράφονται στο ειδικό βάρος των μεγάλων ηλικιακών ομάδων (0-14/15-64/65+ ετών). Έτσι,

- Το 2035 το ποσοστό των > 65 ετών και των >85 ετών στον συνολικό πληθυσμό (20,9 και 2,8% το 2015 αντίστοιχα) αναμένεται να κυμανθεί από 27,9% -27,2% για τους πρώτους και 4,1%- 4,5% για τους δεύτερους, ενώ τα % των νέων (0-14 ετών και 0-18 ετών) από 11,0% έως 12,4% για τους πρώτους και 15,8% - 14,2% για τους δεύτερους αντίστοιχα.
- Το 2050 το % των > 65 ετών και των >85 ετών στον συνολικό πληθυσμό (20,9 και 2,8% το 2015) αναμένεται να κυμανθεί από 33,1% -30,3% για τους πρώτους και 6,5%-4,9% για τους δεύτερους.

Ιδιαίτερη προσοχή προκαλεί και η σε σχέση με αυτήν των 65+ ετών ταχύτερη αύξηση στο μέλλον των υπερηλικών (ηλικίας 85+). Το πλήθος τους, που σχεδόν δεκαπλασιάστηκε ανάμεσα στο 1951 και το 2015, αναμένεται εκ νέου να παρουσιάσει μια σημαντική αύξηση την επόμενη τριακονταετία (από +106 έως +45,6% αναλόγως των σεναρίων). Θα υπάρξει επομένως μια σημαντική γήρανση όχι μόνον του συνολικού πληθυσμού, αλλά και των άνω των 65 ετών. *Η δημογραφική γήρανση επομένως όχι μόνον δεν ανακόπτεται, αλλά οι ρυθμοί της αναμένεται να επιταχυνθούν μέχρι το 2050 ενώ ταυτόχρονα θα έχουμε και μια επιτάχυνση «της γήρανσης μέσα στην γήρανση».*

Οφείλουμε τέλος να επισημάνουμε ότι α) οι αναμενόμενες μεταβολές των πληθυσμιακών δομών (ιδιαίτερα δε μέχρι το 2035) καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από το μέγεθος και την δομή του πληθυσμού μας σήμερα. Ειδικότερα, οι γυναίκες που θα διανύσουν τις επόμενες δύο δεκαετίες ευρισκόμενες στις πλέον αναπαραγωγικές ηλικίες (25-40 ετών) έχουν ήδη γεννηθεί και γνωρίζουμε με ακρίβεια το πλήθος τους. Γνωρίζουμε επίσης με σχετική ακρίβεια και το πλήθος των ατόμων τα οποία στις ίδιες δεκαετίες θα βρεθούν σε ηλικίες υψηλής θνησιμότητας (το πλήθος δηλαδή των ατόμων που θα είναι άνω των 50 ετών) και επομένως δυνάμεθα να εκτιμήσουμε - και τον αναμενόμενο αριθμό θανάτων καθώς πάνω από το 90% των θανάτων ετησίως αφορούν άτομα των ηλικιών αυτών.

Κατ' επέκταση, οι δυνατότητες της οποίας άμεσης παρέμβασης στα πληθυσμιακά δρώμενα επικεντρώνονται στη μετανάστευση, καθώς η ενδεχόμενη αύξηση της γονιμότητας λίγο θα επηρεάσει το μέγεθος και την κατανομή ανά ηλικία του πληθυσμού της χώρας μας την επόμενη εικοσαετία. *Επομένως, οι έχοντες την ευθύνη σχεδιασμού και λήψης αποφάσεων θα πρέπει αφενός μεν να λάβουν ως δεδομένες τις προαναφερθείσες εξελίξεις για τις επόμενες δύο δεκαετίες, να εκτιμήσουν τις επιπτώσεις τους και να τις λάβουν υπόψη, αφετέρου δε, ταυτόχρονα, να λάβουν μέτρα ανόρθωσης της γονιμότητας, μέτρα που αν ληφθούν σήμερα θα μεταβάλλουν πολύ αργότερα τα δεδομένα (ιδιαίτερα την γήρανση και τον πληθυσμό εργασιμής ηλικίας).*